

УДК 791.12(=521)(417):130.2

А. В. Тимофєєнко, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

ОБРАЗ ЯПОНИИ В ЗАПАДНОМУ КИНЕМАТОГРАФИ: СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ

Запропоновано перший етап дослідження культурно-мистецької репрезентації Японії в літературі та кінематографі, що характеризується імагологічним підходом. Визначено тенденції дослідження теми в зарубіжних та пострадянському наукових просторах. Виокремлено теоретико-методологічні засади досліджень, зокрема обґрунтовується використання імагологічного підходу.

Ключові слова: образ Японії, репрезентація, кінематограф, імагологія, історіографія.

А. В. Тимофєєнко, аспирант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ОБРАЗ ЯПОНИИ В ЗАПАДНОМ КИНЕМАТОГРАФЕ: СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАННОСТИ

Предложен первый этап исследования культурно-художественной репрезентации Японии в литературе и кинематографе, который характеризуется имагологическим подходом. Определяются тенденции исследования предмета в зарубежном и постсоветском научных пространствах. Выделено теоретико-методологические основы исследований, в частности обосновывается использование имагологического подхода.

Ключевые слова: образ Японии, репрезентация, кинематограф, имагология, историография.

A. V. Tymofeienko, postgraduate, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE IMAGE OF JAPAN IN WESTERN CINEMA: CASE STUDY

The following article proposes the first stage of the study of cultural and artistic representation of Japan in literature and filmmaking, which is characterized by the imagological approach. The trends of studying the subject in foreign and post-soviet scientific fields are defined. The emphasis is made on the theoretical and methodological foundations of studies, i.e. the use of imagological approach to the subject of study is substantiated.

Key words: the image of Japan, representation, cinema, imagology, historiography.

Постановка проблеми. Згідно з філософією діалогу (М. Бубер, Е. Левінас), зрозуміти себе людина здатна тільки через «іншого». В умовах глобалізації пошук ідентичності набуває все більшої актуальності. Як зауважив російський філософ М. Бахтін, ми запитуємо чужу культуру про неї, а отримуємо нові, глибші знання про свою. Мистецтво в зазначеному сенсі надає питомий матеріал, який відбиває уявлення про іншого та водночас є інструментом формування його образу в громадській свідомості.

Література й кінематограф – ті галузі мистецтва, які найбільше беруть участь у цьому процесі.

У розмаїтті культур, що однозначно класифікуються в європейській свідомості як інші та водночас слугують джерелом оновлення власних художніх систем, Японія посідає одне з перших місць. Такий її культурний статус у сучасному суспільстві забезпечується головно екранними мистецтвами. В умовах поступового посилення впливу візуальних та аудіовізуальних мистецтв набуває актуальності вивчення кінематографічної репрезентації Японії. Запропонована розвідка відбиває результати першого етапу дослідження у визначеному напрямі. **Мета** статті – проаналізувати наукову міждисциплінарну літературу, присвячену проблемі образу Японії в американському та європейському кінематографі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині ХХ ст. набув поширення новий міждисциплінарний напрям – імагологія. Наразі він є розділом культурології та методом, характерним для виявлення образу іншої нації в культурі та літературі реципієнта. Таким чином, у дослідженні образу Японії можна умовно виявити дві групи публікацій. Перша – це праці, що містять важливі методологічні настанови та спостереження, основані на прикладі літератури, театру тощо. Найбільша кількість публікацій присвячена образу Японії в європейській та американській літературі (Чхартішвили, 1996; Молодяков, 1995, 1996; Hartman, 1981; Freesen, 2007; Прасол, 2014).

Одним із перших у пострадянському просторі ініціював осмислення проблеми образу Японії та японців у громадській свідомості російський японіст і письменник Г. Чхартішвілі. Факторами формування японського образу автор визначає самовідчуття росіян у певний історичний період і їх міжкультурні контакти із японцями. Він виокремлює декілька характерних образів, зокрема екзотичний, комічний, абсурдний, огідний та страшний. Учений зазначає, що перший образ виник у середині ХІХ ст. під впливом дорожнього щоденника І. Гончарова, у якому Японія описується як відстала азіатська країна, що була невідомою мандрівникам. У цей же час із Європи до Японії поширюється мода на «японізм», яка виявилася у використанні матеріальних речей (декор, нецке, шухляди тощо). Межу століть автор називає періодом першого щирого зацікавлення росіянами японською культурою, однак тут виникає й комічний образ, який інколи трансформується до безглуздості. Цей образ ґрунтується на японському акценті, перебільшеній (на думку тогочасних авторів) ввічливості та традиції характері. На останньому автор акцентує, стверджуючи, що у творах трапляються зазвичай тільки ті японські персонажі, які з певних причин не змогли зробити характері, адже в масовій свідомості ця традиція була «безглуздою, а тому смішною» (Чхартішвілі, 1996, с. 195).

Надалі автор пояснює зміну образів впливом «казенної літератури», яка використовувалася як інструмент пропаганди під час російсько-японської війни. Висловлені вченим у середині 1990 рр. спостереження щодо демонізації ворога є актуальними в сучасних реаліях, не пов'язаних з Японією.

Творення образу ворога як «не зовсім людини» нині відбувається за лекалами, описаними Г. Чхартішвілі.

За радянських часів, на думку вченого, формується новий образ японця — прибульця, з особливими можливостями (наприклад, бойові мистецтва, готовність до самопожертви, новітні технології). Цей образ екзотичний і часто комічний. Однак з 1965 р. в російській літературі фігурують японці, котрі відображені достовірно. Японія подається як молодша сестра Радянського Союзу, яку в умовах Холодної війни Англія та США намагаються колонізувати. На завершення автор дійшов висновку, що історично сформований образ японця — це лише «картина наших власних комплексів, страхів та упереджень» (Чхартішвілі, 1996, с. 199).

Російський культуролог і японознавець В. Молодяков (1995; 1996), досліджуючи російську й західноєвропейську літературу, аналізує образ Японії в історичному аспекті. Зокрема в другій половині XIX ст. Японія — це «країна митців», «країна — витвір мистецтва». На початку та в першій половині XX ст. світ уперше зіткнувся з японською агресією. У цей час конструюється міф, який у науковій літературі відомий як «жовта небезпека». У другій половині XX ст. правляча еліта Японії спрямувала зусилля на відновлення іміджу країни. Підписано немало документів про культурне та наукове співробітництво, обмін «інтелектуальною силою», створювалися курси японської мови, відзначає вчений (Молодяков, 1996). Початок XXI ст. В. Молодяков пов'язує з т. зв. «поп»-дипломатією, коли разом із традиційними видами японського мистецтва у світі поширюється й маскульт Японії, зокрема кінематограф, аніме, манга тощо.

Український філолог Є. Прасол декілька праць присвятив імагологічним дослідженням, зокрема аналізу образу Японії в американській літературі. На його думку, ця держава в сучасній американській літературі репрезентується як країна працездатна, із цілісною ідентичністю, мультиетнічна. Він зауважує, що багато сучасних зарубіжних митців намагаються відтворити архітектоніку романів японських письменників (Х. Муракамі, Р. Муракамі, Ю. Місіма тощо). Цим пояснюється їх «туманний та таємничий» стиль письма.

Американський літературознавець Е. Хартмен досліджує вплив японської культурної традиції не тільки на живопис, а й на літературу. Зокрема він вважав, що французька й японська естетика створила надзвичайний синтез музичності, живопису, довершеності, простоти й водночас символізму. Характеризуючи Японію, він називає її країною краси й квітів.

Німецький мистецтвознавець І. Фрізен зосередив увагу на жанрі «ніхондзірон» в американській культурі. Автор виокремлює такі ознаки унікальності японської культури: мова, музичне мистецтво, декоративно-прикладне мистецтво, національний костюм, нейрофізіологія тощо. На відміну від теоретиків ніхондзірон, Фрізен спростовує ідею японського міфу, звинувачуючи в його популяризації масову культуру. На думку автора, американських письменників зацікавлюють екзотичність і таємничість,

культурні коди Японії, однак вони тяжіють до ідеалізації Країни Сонця, що сходить.

Друга група публікацій присвячена образу Японії в західному кінематографі, переважно американського виробництва. Одним із перших дослідників, котрий звернувся до цієї проблематики, був американський історик Б. Роуен. У 1968 р. вийшла друком його книга «Японське зображення в американських фільмах», у якій автор стверджує: американські кінематографісти використовували лише декілька образів Японії з можливих і повторювали їх, щоб створити стереотипне уявлення про країну та населення. Зокрема він указує: стереотипи змінювалися, але не завжди це спостерігалось в кінематографі. Звертаючись до фільму «Будинок із бамбука», дослідник відзначає, що «культура Японії зображується із деталізацією та точністю освітнього фільму. Є відображення багатьох форм мистецтва, короткого опису Кабукі, лялькового театру, чайної церемонії <...>» (Rowan, 1968, р. 40). Б. Роуен звертає увагу на те, що фільми останнього десятиріччя (1950–1960 рр.) наближаються до репрезентації реальної Японії, без суспільних стереотипів. Автор зосереджується на образах японських чоловіка й жінки, солдатів, не приділяючи особливої уваги аналізу японського менталітету, світосприйняття чи культурних кодів японської традиції.

Монографія Дж. Кінга «Під іноземним поглядом: західні кінематографічні адаптації післявоєнної Японії» є яскравим прикладом імагологічного підходу. Аналізуючи шістьдесят кінострічок про Японію європейських та американських режисерів, автор визначає Країну Сонця, що сходить, як симулякр західних ідеалів і цінностей. Важливо відзначити: дослідник переважно акцентує на умовах створення кінокартини, режисерському стилі, переказу фільму. Монографія є описово-енциклопедичною, однак Дж. Кінг залишає поза увагою особливості її репрезентації в кінострічках.

Американський філософ С. Розен досліджує Японію як «іншого» через призму орієнталізму. Звертаючись до аналізу уявлень іноземців про Японію, він називає наступні кліше: «Крихітні дерева бонсай, екзотичні гейші в кімоно, доглянуті сади каменів, незбагненні таємниці дзен-буддизму, шіацу й макробіотична кулінарія» (Rosen, 2010). В умовах глобалізації, як зазначає автор, образ живописної Японії заміщується образом країни з унікальною корпоративною культурою. Як приклад наводить фільм «Сонце, що сходить» (1993), у якому японці представлені аморальними, а керівна ланка корпорації прирівнюється до мафії.

Подібний аналіз здійснює японська кінознавиця М. Річ, але вона дійшла до іншого висновку. Серед основних кліше вона називає такі: низький зріст, незнання англійської, кімоно й мечі, гейші та самураї, якудза й ніндзя, пачінко-салони та повії, відчуження «гайдзін» (іноземців) тощо. Важливе місце в дослідженні посідає питання про те, що всі азійські жінки однакові: «Голлівуд спрощено поєднує нас і вже немає різниці, носимо ми кімоно, ханбок чи сарі» (Rich, 2004).

Російський історик М. Антипін у дисертації «Російсько-японська війна в культурній пам'яті російського суспільства: 1904–2000» окремий розділ

присвячує аналізу ворога російської армії — японців. На його думку, образ Японії є маріонеткою капіталістичних і колонізаторських країн, зокрема США й Англії. У фільмі «Крейсер «Варяг»» (1946) автор відзначає безликість японських солдатів, їх кількісну перевагу над російськими. Образ японських військових сконструйований офіційною пропагандою та зображений суто негативно.

Американський історик Дж. Ростон висвітлює вплив бюро військової інформації (БВІ) на зображення американських акторів японського походження в фільмах 1942–1946 рр. Учений проаналізував історичні документи, присвячені японським емігрантам, листи керівних чиновників бюро, рецензії про фільми, бюлетені про прем'єри тощо. На думку автора, короткометражні фільми, створені в БВІ, слугували інструментом для американської антияпонської пропаганди. Значна кількість історичних джерел свідчить про те, що не тільки фільми, які випускалися БВІ, зазнали пропагандистської цензури, але й фільми голлівудського виробництва. Це підтверджують спотворення історичних подій, іронічне зображення японців, зокрема ставлення до американських японців. Аналізуючи рецензії, дослідник стверджує, що «явні викривлення в сценарії зумовили стриманий коментар у рецензентів стосовно того, що краще уникати такого матеріалу» (Roston, 1983, с. 110). При цьому Ростон зазначає, що в масового глядача це викликало нерозуміння. Заслуга автора полягає в аналізі численних історичних джерел, діяльності пропагандистського центру, фільмів за участі американських японців, але зосередженість на проблемі історичної достовірності внеможливила виявлення провідних принципів формування та еволюцію образу Японії.

Американський медіа-педагог Ф. Томасуло, розглядаючи драму А. Рене «Хіросіма, моє кохання» (1959) та комедію С. Коппола «Складнощі перекладу» (2003), аналізує образ Японії у французькому та американському кінематографі. У першому фільмі він приділяє увагу візуальним маркерам Японії: «туманність, непрозорість, незабгаєність — клішовані поняття Японії» (Tomasulo, 2003). На протигагу клішованим поняттям європейський режисер та сценарист висловлює співчуття жертвам бомбардування й протистояння владі Сполучених Штатів Америки. Аналізуючи наступний фільм, дослідник виокремлює інші стереотипи: «Тенденція перекладачів скорочувати довгі монологи в кілька змістовних висловлювань, і складнощі багатьох японців у вимові “Р” та “Л”» (Tomasulo, 2003). Франк Томасуло стверджує: незважаючи на те, що Японія у фільмі є переважно «зручним» фоном для зйомки фільму, деякі глядачі можуть зауважити, що японці та їх культура «злі та поблажливі» (Tomasulo, 2003). Таким чином, з 1960 рр. до початку ХХІ ст. стереотипи не викоринилися, але змінилися.

На основі аналізу дослідницької літератури можна дійти певних **висновків**. По-перше, для пострадянського наукового дискурсу характерне дослідження літературної репрезентації Японії, водночас кінематографічна перебуває поза увагою фахівців. Натомість у науковій думці Європи та Заходу дослідження образу Японії в масових мистецтвах, зокрема в ігро-

вому кіно надзвичайно поширені. По-друге, у пострадянському просторі досліджується історико-культурний аспект формування образу, у західній — ідентичність японців, їхня історична пам'ять, культура, поширення стереотипів та власне динаміка образу Японії. По-третє, важливу методологічну цінність для зазначеного напряму досліджень мають праці Дж. Кінга, Б. Роуена, Г. Чхартишвілі та В. Молодякова, які демонструють імагологічний підхід. Вони виокремлюють принципи культурно-мистецької репрезентації, структурні елементи образу Японії, вплив культурної політики країни-реципієнта на формування образу тощо. Водночас зміни в образах Японії та японців у післявоєнному й сучасному кінематографі не набули спеціального вивчення.

Перспективи подальших досліджень полягають у з'ясуванні впливу екранних мистецтв на формування образу Японії як «іншого», засобів його моделювання і прийомів репрезентації у європейському ігровому кіно.

Список посилань

- Антипин, Н. (2013). *Русско-японская война в культурной памяти российского общества: 1904–2000-е гг. (Дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02)*, Южно-Уральский государственный медицинский университет, Челябинск.
- Молодяков, В. (1995). Моделирование образа Японии. В. Б. Рамзес (Ред.). *Япония: переворачивая страницу*. (с. 125–151). Москва: Институт востоковедения РАН.
- Молодяков, В. (1996). «Образ Японии» в Европе и России второй половины XIX — начала XX века. Москва: Институт востоковедения РАН.
- Прасол, С. (2014). Образ Японії в романі Д. Мітчелла «Літературний привид». *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*, 2, 100–115.
- Чхартишвили, Г. (1996). Образ японца в русской литературе. *Знамя*, 9, 188–200.
- Freesen, I. (2007). Reality, Identity, Truth. Images of Japan in American Literature Before, During, and After World War II. Prüfung.
- Hartman, E. (1981). Japonisme and Nineteenth-Century French Literature. *Comparative Literature Studies*, 18, 141–166.
- King, J. (2012). Under Foreign Eyes: Western Cinematic Adaptations of Postwar Japan. John Hunt Publishing.
- Rich, M. (2004). Land Of the Rising Cliché. *The New York Times*. Retrieved from http://www.nytimes.com/2004/01/04/movies/land-of-the-rising-cliche.html?_r=0
- Rosen, S. (2000). Japan as Other: Orientalism and Cultural Conflict. *Intercultural Communication*. Retrieved from <http://www.immi.se/intercultural/nr4/rosen.htm>
- Roston, J. (1983). Japanese-Americans in U.S. Films: The Influence of the Office of War Information on the Portrayal of Japanese-Americans in the U.S. Films of WW2, 1942–1945.
- Rowan, B. G. (1968). *The Japanese Image in American Films*. University of Wisconsin-Madison.

Tomasulo, F. (2003). *Japan through Others' Lenses: Hiroshima Mon Amour (1959) and Lost in Translation*. Florida State University. Retrieved from http://www.academia.edu/3711296/Japan_through_Others_Lenses_HIROSHIMA_MON_AMOUR_1959_and_LOST_IN_TRANSLATION_2003

References

- Antipin, N. (2013). Russian-Japanese War in the Cultural Memory of Russian Society: 1904–2000. *Candidate's thesis*. Chelyabinsk. [in Russian].
- Molodyakov, V. (1995) Modeling of the image of Japan. V. Ramzes (Ed.). *Japan: Turning the page*. [in Russian].
- Molodyakov, V. (1996). «*The image of Japan*» in *Europe and Russia in the second half of the 19th — early 20th century*. Moscow: Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences. [in Russian].
- Prasol, E. (2014). The image of Japan in D. Mitchell's novel «The Literary Ghost». *Scientific notes Kharkiv National Pedagogical University*, 2, 100–115. [in Ukrainian].
- Chkhartishvili, G. (1996). Image of the Japanese in Russian literature. *Znamia — Banner*, 9, 188-200. [in Russian].
- Freesen, I. (2007). Reality, Identity, Truth. Images of Japan in American Literature Before, During, and After World War II. Prüfung. [in English].
- Hartman, E. (1981). Japonisme and Nineteenth-Century French Literature. *Comparative Literature Studies*, 18, 141-166. [in English].
- King, J. (2012). *Under Foreign Eyes: Western Cinematic Adaptations of Postwar Japan*. John Hunt Publishing. [in English].
- Rich, M. (2004). Land Of the Rising Cliché. *The New York Times*. Retrieved from http://www.nytimes.com/2004/01/04/movies/land-of-the-rising-cliche.html?_r=1. [in English].
- Rosen, S. (2000). *Japan as Other: Orientalism and Cultural Conflict. Intercultural Communication*. Retrieved from <http://www.immi.se/intercultural/nr4/rosen.htm>. [in English].
- Rowan, B. G. (1968) *The Japanese Image in American Films*. University of Wisconsin-Madison. [in English].
- Tomasulo, F. (2003). *Japan through Others' Lenses: Hiroshima Mon Amour (1959) and Lost in Translation (2003)*. Retrieved from http://www.academia.edu/3711296/Japan_through_Others_Lenses_HIROSHIMA_MON_AMOUR_1959_and_LOST_IN_TRANSLATION_2003

UDC 791.12(=521)(417):130.2

A. V. Tymofeienko, postgraduate, Department of Cultural and Media Communications, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
 orcid.org/0000-0002-8338-1683
 tim_av@ukr.net

THE IMAGE OF JAPAN IN WESTERN CINEMA: CASE STUDY

The aim of this study is to compile and analyze literature that deals with the issues of cultural and artistic representation of the image of Japan in literature and motion picture.

Research methodology. The following research uses the historical and generational analysis, as well as general scientific methods like analysis and synthesis, which makes it possible to review the image of Japan both in general and as separate structural and descriptive elements.

Results. Within the post-soviet discourse the image of Japan is mostly studied through literature, while outside of it the same issue is often tackled with the analysis of cinematic representation of Japan. Foreign researchers tend to analyze Japanese historical memory, identity, cultural features, Japanese nation stereotypes and dynamics of the image of Japan in motion pictures. Ukrainian and Russian authors, on the other hand, analyze Japanese imagery through the historical and cultural contexts. It was defined that methodology of the study uses imagological approach — a new interdisciplinary branch of studies. The main focus of the studies is the concept of “the other” in mass conscience and culture of recipient people. Imagological approach is based on the analysis and synthesis of structural and descriptive elements of “the other” — the image of a nation, stereotypes and imagemes.

Novelty. Literature that deals with cinematic representation of Japan is systematized for the first time. An attempt is made to analyze the image of Japan in literature according to the imagological approach.

The practical significance. The following article is the first stage of the study that deals with the issue of the image of Japan and is a foundation for the study of principles that shape the cultural and artistic representation of Japan in Western motion pictures of the second half of the 20th century.

Key words: *the image of Japan, representation, cinema, imagology, historiography.*

Надійшла до редколегії 31.05.2017 р.